

Gyöngyösiné Kiss Enikő: Szondi Lipót sorsanalízise - Az elmélet tudománytörténeti, eszmetörténeti megközelítésben

A téma felvetése

Szondi Lipót sorsanalízisét a 20. század mélylélektani irányzatai között tartjuk számon. A mélylélektani irányzatok kiindulópontja Freud pszichoanalízise volt, aminek tudományos jelentőségét hagyományosan három összefüggésben tárgyalják. A pszichoanalízis egyrészt egy olyan *módszer*, ami által a tudattalanba száműzött, elfojtott lelki tartalmak tudatosíthatókká válnak, másrészt egy olyan *elmélet*, ami a neurózisok kialakulásának etiológiai magyarázatát nyújtja, végül pedig egy olyan *kép az emberről*, melyben a normális és abnormális lelki működés közötti kapcsolat folytonos. 1895-ben jelent meg Freudtól a *Tanulmányok a hisztériáról* és 1900-ban *Álomfejtés* című kötete, mely periódusra tehető a pszichoanalitikus koncepció megszületése. Ismeretes azonban, hogy a következő évtizedekben Freud pszichoanalitikus teóriáját több ponton revidálta illetőleg elméletét új megközelítésekkel gazdagította.

A freudi pszichoanalitikus teóriával először Alfred Adler szakított 1911-ben, megalakítva a Szabad Pszichoanalízis Egyesületét, majd később pszichológiáját individuálpszichológiának nevezte el. Az individuálpszichológia a szervi kisebbség koncepciójára épül, ami azt jelenti, hogy az emberek általában kompenzálják alulfejlett vagy abnormális szerveiket, miközben a túlkompensálás révén az átlagosnál magasabb teljesítményt érhetnek el. Adler később a társadalmi tényezők szerepét hangsúlyozta, köztük a szociológiai és nevelési tényezők jelentőségét. Az adleri szakítás után hamarosan Freud és Jung között is véglegessé vált a nézeteltérés. Jung a kezdetektől nem tudta támogatni Freud egyetemes szexuális etiológiáját, koncepciójában a libidó freudi fogalmát kitágította, mely fogalmon általában a pszichés energiát értette. A szexualitás kiemelkedő szerepe mellett Jung elutasította a neurózisok kialakulásában a gyermekkori élmények etiológiai jelentőségét is, s ezeket az emberi faj közös veleszületett hajlamainak vagy archetípusainak rendelte alá. Az archetípusok alapmintákat és alapstruktúrákat fejeznek ki, mely archetípusok eredendően az emberiség állandóan megismétlődő tapasztalatainak a lecsapódásai. A személyes tudattalan mellett ezáltal Jung feltételez egy kollektív tudattalant is. Jung neuróziselméletében a neurózis az ember megzavart kiteljesedésének és gátolt individuációjának kifejeződése.

Az adleri és jungi elmélet megszületése után több mint húsz évvel jelent meg Szondi Lipót sorsanalízise. Freud és Szondi nem álltak személyes kontaktusban, sorsanalitikus tanait Szondi egyedül dolgozta ki 1935-1944 között. Az első sorsanalitikus kötet 1937-ben jelent meg *Házasságok analízise* (Analysis of Marriages) címmel, mely kötetet Szondi Freudnak is megküldött. Freud válasza rövid és inkább kitérő, a bővebb reagálás hiánya annak is betudható, hogy Freud ekkor már idős volt, mindez két évvel halála előtt történt. Szondi pszichológiáját genetikai alapokra fektette, és az ősök törekvésén keresztül a családi tudattalan rétegét ill. funkcióját írta le.

Freud pszichoanalízise, Adler individuálpszichológiája, Jung analitikus pszichológiája és Szondi sorspszichológiája - egyaránt a 20. század első felének kiemelkedő szellemi alkotásai. Összeköti őket az a messianisztikus eszme, hogy pszichológiai elméletükkel, terápiás gyógymódjukkal mindegyikük *az embert akarta megváltani*, tüneteitől, lelki szenvedéseitől, betegségéből; ami által egy örömteli léthez, a személyiség kibontakozáshoz, a szabad sorsválasztás lehetőségéhez kívánták az embert elvezetni.

A disszertáció a sorsanalitikus elmélet legfőbb alapelveinek bemutatása mellett arra a kérdésre keresi a választ, hogy milyen társadalmi miliő, intellektuális atmoszféra vette körül Szondi sorspszichológiáját Magyarországon megszületésének időpontjában.

I. A sorsanalízis történetéről - Szondi szakmai életútja

A „Tézisek” keretei nem teszik lehetővé a szakmai életút részletes bemutatását, így jelen sorokban csak jelzésszerűen emeljük ki az életút legfontosabb élményeit, eseményeit, illetve azok hatását.

Szondi - eredetileg Sonnenschein - Lipót 1893. március 11-én született Nyitrán, amely ma Szlovákia területén található. Apja második házasságából, tizenkettedik gyermekként született meg. A család 1898-ban települt át Budapestre. Anyját korán elveszíti - a család visszaemlékezésében az anya írástudatlan, betegeskedő asszony volt, akire depresszív időszakai alatt idősebb testvérei vigyáztak. Az apa személye nagy hatással bírt Szondira, amely későbbi sorsanalitikus szemléletét is alapvetően meghatározta. Szondi így vall apjáról: "Apám zsidó volt, foglalkozását tekintve cipész, aki azonban főként a zsidó - feltehetően talmudi, talán még hasszidizmikus írásoknak szentelte életét. Amikor öt éves voltam, a család Budapestre költözött, ahol a felnőtt fiú- és lánytestvéreim tartották fenn a családot, míg apám reggel 5 órától szüntelenül héber könyveit olvasta és autodidakta segédtrabbiaként működött közre a nagy ünnepek istentiszteletein... Ebben a környezetben apám vallásos emberré nevelt... Mikor meghalt, tizennyolc éves voltam, épp az érettségi előtt. A zsidó szokások szerint egy teljes évig mondtam a Kaddis-nak nevezett halotti imát hajnalban és este, hangosan, a közösség előtt. Ebben az évben "kebelezte be" az énem az apámat. Ezek a mély nyomok irányítottak később tudományos munkáimban - még akkor is, amikor a zsidó vallás dogmatikus szokásait már feladtam. Továbbra is zsidó és hívő maradtam. A hitfunkció szerepe a sorsanalízisben valószínűleg szorosan összefügg a vallásos neveléssel."

Az apa egyébként nem avatta be gyerekeit vallásos gondolatvilágába, Lipót volt az egyedüli gyermeke, aki rendszeresen elkísérte a zsinagógába, de közelebbit ő sem tudott meg apja vallásos gondolatairól. Az apát emellett rendszeresen rabbik látogatták, akikkel mintegy szemináriumokat tartottak vallási kérdésekben.

Az apa hatását a hitfunkción túl a sorsanalízis elméletének és gyakorlatának számos más elemében is nyomon követhetjük.

Szondi sorsanalitikus mélylélektani irányzata a tudattalannak egy újabb területét tárja fel: a családi tudattalant. A családi tudattalan mintegy hídként funkcionál a Freud által felfedezett egyéni tudattalan és a Jung által leírt kollektív tudattalan lelki rétege között. A zsidó vallásban a család fontos szerepet kap. A Tíz parancsolatból az ötödik: a szülők tisztelete. A Szentírás szerint a zsidó gyermekek apjukat és anyjukat egyformán tisztelték. A szülői tisztelet pedig egyben a múlt tiszteletét is jelentette. A zsidó hit nagy súlyt fektetett arra, hogy a zsidó gyermekek megismerjék nemzeti múltjukat, a szülői ház a legdöntőbb jelentőségű a nemzet fennmaradása szempontjából, ugyanis, ha egy nemzet megveti saját múltját, úgy az a nemzet el fog pusztulni "erkölcsi öngyilkosság" által. Wiengfield-Stratford megfogalmazásában: " A múlt nem hal meg, amíg a szellemi folytonosság megmarad, addig egy közösség mai élete az ő összesűrített egész múltja és csakis a múltat megértve értheti meg önmagát és döntheti el jövőjét. A nép, amely nem ismeri saját történetét, olyan, mint egy ember, aki elvesztette emlékezőképességét, aki céltalanul kóborol, amíg bajba nem sodorja magát."

Közel állnak ezek a gondolatok Szondi sorsanalitikus elméletéhez. A sorsanalízis kiindulópontjává válik, hogy csakis a múlt, a családi ősök megismerése és elismerése (!) után vagyunk képesek saját jövőnk, sorsunkat megválasztani. A múlt, jelen és jövő kontinuitása nemcsak Mózes öt könyvében jelenik meg, hanem Szondi sorsanalitikus szemléletében is. A sorsanalitikus terápia eljárása alapján a családi ősöktől származó megbetegítő törekvések (*a múlt*) szembesülésével *jelen*beli helyes állásfoglalásunkkal kiépíthetünk egy szabadon választott *jövő*beli sorsot.

A Szentírás és a sorsanalízis szemléletének összevetésekor egy másik szempont a tízedik parancsolatban fogalmazódik meg, mely a mohó kívánság ellen szól. A kívánság legyőzése önmegtagadást követel, mert minden embernek hatalmában áll eldönteni, hogy ő uralkodjék-e ösztönein, vagy indulatai uralkodjanak őrajta. Ilyen önuralom nélkül nem létezik értékes emberi élet - mondja a Biblia. Szondi sorsanalitikus terápiájában, illetve a nevelés feladatának meghatározásában is foglalkozott ezzel a kérdéssel. A sorsanalízis segít ösztöntörekvéseink feltárásában, és a megismerés után képessé válunk ösztöneink irányítására, kormányozására. A nevelés célja Szondi megfogalmazásában: "... az egyénre és a társadalomra (családra, közösségre) veszélyt jelentő ösztönszükségleteket kiélési formájukban úgy átalakítani, hogy egyrészt az ösztönigény is - valamilyen úton-módon kielégüljön, másrészt a gyermek épségben maradjon és a közösség se szenvedjen." Az ösztönök szocializálása, szublimációja, humanizálása Szondi terápiájának legfontosabb céljává válik.

Végül a zsidó vallás és sorsanalízis párhuzamba állításakor nem feledkezhetünk meg az etika területéről sem. A Szentírás legfontosabb etikai törvényei a Tíz parancsolatban fogalmazódnak meg. A Tíz parancsolat két táblája rögzíti egyrészt az Istennel szembeni (első tábla), másrészt az embertársak iránti kötelességeket (második tábla). Ezek a parancsolatok nemcsak megszületésükkor váltak érvényessé és jelentették az emberiség erkölcstanának legmagasabb fokát, hanem a későbbi nyugati civilizáció egyetemes erkölcsi törvénykönyvévé is vált. Szondi sorsanalitikus elméletében négy ösztönkört tárgyal: ezek a szexuális -, a paroxizmális -, az énes - és a tárgyhoz kötődés ösztönköre. A négy ösztönkörön belül Szondi legsajátabbja a paroxizmális ösztönkör feltárása és dinamizmusának leírása. A paroxizmális ösztönvektor két ösztönfaktorból áll, az e- és a hy- ösztönszükségletből. Mindkettőre jellemző, hogy váratlan, rohamszerű előfordulásával a beteg meglepi környezetét. A különbség a kettő között az, hogy az epilepsziás (e-faktor) a férfias, erőszakos, durva indulatait duzzasztja fel, míg a hisztériás (hy-faktor) a nőies, finomabb érzelmeit. Mindkét ösztöntendencia a duzzasztás csúcspontján meglepetésszerűen robban ki. Az epilepsziás erőszakosságot, haragot, gyűlöletet, dühöt, bosszút duzzaszt fel magában - a bibliai Káin természetéhez hasonlóan. A hisztériás ezzel ellentétben a nőies gyöngédséget, szeretési vágyat - vagyis az Ábel-igényt gyűjti. Így rohamközti állapotban az epilepsziás - miközben tudat alatt haragot, dühöt dagaszt - nyílt viselkedésében jámborságot, gyöngédséget, vallásosságot mutat. Külsőleg Ábel benyomását kelti, s csak néha tör elő a mélyből Káin gonoszsága. A hisztériásnál pontosan az ellenkezője történik, míg a felszínen Káin-módra viselkedik, belül az Ábel-igény rejtőzködik. Szondi ösztöndiagnosztikai tesztje a pályaválasztás terén is bebizonyította, hogy Ábel-reakciót leginkább teológusok adnak, majd az orvosok, tanárok; Káin reakciót pedig a gyilkosok. A sorsanalízis szerint Ábel és Káin ellentétes ösztönszükségletei az öröklődés során minden emberben újból és újból visszatérnek. Az egyes ember paroxizmális-etikai sorsát az öröklött tényezőkön túl az egyén állásfoglaló énje fogja meghatározni.

Szondi a káini és ábeli magatartást nemcsak a paroxizmális ösztönkör leírásában hasznosítja, hanem a paroxizmális jegyeket megtalálva a Bibliában, a bibliai szöveg sorsanalitikus interpretációját is elkészíti. A sorsanalízis Káint állítja az emberi lét középpontjába Freud Ödipuszával szemben, s kifejti, hogy az emberben lakozó Káint eddig senki és semmi nem tudta legyőzni, amire a világtörténelem ad tanúbizonyságot. Az emberi irigység, féltékenység, a háborúk ma is éppúgy megtalálhatók Földünkön, mint a történelemben bármikor.

E kitérő után térjünk vissza Szondi életútjára. Az érettségi után a Pázmány Péter Tudományegyetem Orvostudományi Karára iratkozott be, diplomáját 1919-ben szerezte meg. 1919 és 1924 között párhuzamosan két területen dolgozott, egyrészt az Apponyi poliklinika neurológiai és pszichiátriai osztályának asszisztenseként, másrészt a Gyógypedagógiai

Tanárképző Főiskola pszichológiai laboratóriumának asszisztenseként. Igazgatója Ranschburg Pál volt. Szondi 1924 és 1926 között az Apponyi poliklinika endokrinológiai és konstitúciopatológiai ambulanciájának igazgatója volt. 1927-ben Klebelsberg Kúnó kultuszminiszter utasítására megalakították a Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskolán a Magyar Királyi Állami Kórtani és Gyógytani Laboratóriumot, melynek főorvosává Szondi Lipótot nevezték ki. Egyidejűleg a Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskolán elnyerte a pszichopatológia professzora címet is. 1941-ig dolgozott itt Szondi, ekkor a zsidótörvények miatt mindkét állásából elbocsátották. Az 1927 és 1941 közötti időszakban, a laboratóriumi években teljesedett ki Szondi magyarországi alkotói időszaka.

Szondi 1937-ben publikálta új tárgyválasztási elméletét az "ősök által irányított tárgyválasztást", melyet később genotropizmusnak nevezett el. A genotropizmus paradigmájáig Szondi a betegségválasztás problémáján keresztül jutott el. A fogyatékos gyermekek vizsgálata során mintegy ezer család és tizenötezer családtag adatai kerültek rögzítésre. A családfák vizsgálata nyomán döbrent rá Szondi arra, hogy az összeházasodott szülők családfáiban hasonló típusú megbetegedések tárhatók fel. Szondi megfigyelése szerint a fertőzőes megbetegedések és a lelki traumák sok esetben nem külső- vagy traumatikus sérülés következményei, hanem a familiáris genotípus által meghatározottak. Vagyis a családi örökletes hajlam irányítja a betegségeket az eredendően gyenge szervre. Szondi teóriájában a betegségválasztáson túl ugyancsak a családi örökletes hajlam az alapja az egyén pár-, barát-sót foglalkozásválasztásának is. Itt érkezünk el a családi tudattalan fogalmáig, mely családi tudattalan a latens familiáris örökletesség tudattalan működéséből fakad. A családi tudattalan választásainkban nyilvánul meg. Eképpen jutunk el a sors fogalmáig, mely Szondi terminológiájában nem más, mint választásaink sorozata. Az új tárgyválasztási elmélet megjelenésével egyidőben mutatja be Szondi a laboratóriumban kísérleti ösztöndiagnosztikai tesztjét, a genotesztet, későbbi nevén a Szondi-tesztet.

1941-ben a laboratórium munkája megszakadt, Szondi zsidó származása miatt elveszítette állását, családját ezután magánrendelésével tartotta fent. 1944 júniusának végén a család a bergen-belseni koncentrációs táborba került, ahonnan 1944 decemberében szabadultak. 1945-ben Szondit a caux-i internálótáborból Oscar Forel hívta meg tudományos munkatársként a pragnins-i privat ideggyógyintézetbe. Szondi 1946 márciusában költözött Zürichbe. Zürichben magánpraxist nyitott, és magánpraxisa mellett fokozatosan építette ki sorspszichológiája intézményes kereteit. 1951-ben alapította meg a "Kísérleti Ösztönkutatói és Sorspszichológiai Munkaközösséget" (Arbeitsgemeinschaft für Experimentelle Triebforschung und Schicksalspsychologie - AETS), mely munkaközösség volt 1970-ig a szisztematikus sorspszichológiai képzés intézményi háttere. Eközben külföldön is sorspszichológiai munkacsoportok alakultak, melyekből Szondi vezetésével 1958-ban jött létre a "Nemzetközi Sorspszichológiai Kutatói Társaság" (Internationale Forschungsgemeinschaft für Schicksalspsychologie - IFSP), mely társaság szervezte a későbbi nemzetközi konferenciákat. A sorspszichológia első nemzetközi konferenciáját 1958 júniusában tartották Zürichben. 1961-ben alapította meg Szondi a Svájci Sorsanalitikus Terápiás Társaságot (Schweizerische Gesellschaft für Schicksalsanalytische Therapie), mely szervezet a sorsanalitikus terapeuták továbbképzésében vállalt szerepet, ekkor már elsősorban a tanítványok vették át a pszichoterápiás szemináriumok vezetését.

1953-tól jelent meg a „Szondiana”, kezdetben a Schweizerische Zeitschrift für Psychologie und ihre Anwendungen c. szaklap különkiadványaként, melyben Szondi mellett a sorsanalitikus szemléletű pszichológusok jelentették meg publikációikat. Az első kiadvány bevezetőjében a hatvanéves Szondit köszöntötte, a gratulációkhoz csatlakozott a Svájci Pszichológiai és Alkalmazott Pszichológiai Társaság, valamint annak szakfolyóirata is.

A Szondi Alapítványi Intézetet (Stiftung Szondi-Institut) 1969-ben egy nagyvonalú svájci adakozónak köszönhetően alapíthatta meg Szondi. Az intézet funkciója kettős, egyrészt a sorspszichológia témakörének további kutatásával foglalkozik, másrészt pedig a leendő sorsanalitikusok képzésével.

A sorspszichológia a világ több táján ismertté vált, a legerősebb munkacsoportok Svájc mellett Belgiumban illetve Franciaországban működnek. További kapcsolatok élnek ma is Németországban, az Egyesült Államokban, Japánban, Spanyolországban, Finnországban, Svédországban, Oroszországban, stb.

Szondi tanait a párizsi és a leuven-i egyetemen is oktatni kezdték, 1970-ben a Leuveni Egyetem Pszichológiai és Pedagógiai Fakultása, 1979-ben pedig a Párizsi VII. sz. Egyetem avatta Szondit díszdoktorrá. A Magyar Pszichológiai Társaság 1982-ben a Ranschburg Pál Emlékérmel adományozta Szondinak "kimagasló orvoslélektani munkássága" elismeréséül.

Szondi Lipót 1986. január 24.-én, kilencvenhárom éves korában a Zürich melletti Küssnachtban hunyt el.

II. A sorsanalízis eszmetörténeti háttéréről

Szondi sorsanalízisének megszületése a két világháború közötti időszakhoz köthető, magukkal a tesztképekkel Szondi 1932-től foglalkozott, a sorsanalízis elméletének megírásakor az 1920-as évek humángenetikai publikációit vette alapul, Freud pszichoanalízisével pedig még korábban, az orvosi egyetem elvégzése alatt ismerkedett meg. A sorsanalízis szemléletében döntően a két világháború közötti időszak magyarországi szellemi atmoszférájában formálódott, ezáltal a tan a korszellem bizonyos jegyeit magán viseli. Az összefüggések megkeresésekor elengedhetetlen a történelmi múltunkba történő távolabbi visszatekintés. Ez a visszatekintés természetesen csakis vázaltszerű lehet, s azokra a legfontosabb tények jelzésére terjedhet ki, melyek meghatározóakká váltak a korszak szellemi arculatának kialakulásában.

A disszertáció a politikai, történelmi események következtében kialakuló ideológiai, szellemi irányzatokban elsősorban a *magyarság sorskérdéseit* feszegető értelmiségiek megnyilatkozásaira fókuszál. E fejezet bemutatja, hogy a *sorsközösség*, *sorskérdés* fogalmi történelmi-ideológiai-nemzeti kategóriákká váltak a két világháború közötti Magyarországon.

Megállapítható tehát, hogy a sorskérdés nemcsak Szondit foglalkoztatta, hanem az egész magyar szellemiséget, értelmiséget. Amíg az írók, publicisták, szociológusok a nemzet útját, jövőjét, sorsát taglalták - ki-ki a maga hangnemében - addig Szondi, a pszichiáter, az egyéni életút lehetőségeivel, az egyéni sorsot alkotó tényezők feltárásának kérdéseivel foglalkozott. A sorsanalízis így mind tárgyában, mind elnevezésében szorosan illeszkedik a kor szellemi érdeklődéséhez és teljesítményéhez. A sorsanalízis emellett egy olyan tan, amely az irányítható fatalizmus, a sorsválasztás eszméjével mintegy hitet is adott a fasizmus szemben - a sorsanalízis szerint az olyan világban, az olyan hatalommal szemben is, amely meg akarja törni és elpusztítani az embert - létezik a sorsválasztás lehetősége, az egyén választása a külső környezettel szemben.

A disszertáció egy másik eszmetörténeti szálát is felvet, az I. világháború után megjelenő egzisztencialista filozófiák és a sorsanalízis közötti összefüggéseket - azok lényegi hasonlóságait és különbségeit - keresve. Az egzisztencialista filozófiák közös jellemzője, hogy az egyes ember és annak mindenkori konkrét szituációja felé fordulva, vagyis a szubjektum, a létező oldaláról közelítik meg a lét kérdését. A létezést a szorongás, a magány,

az emberlét feloldhatatlan tragikumát kíséri. Az egzisztencia, a választás, a transzcendencia alapvető kategóriái nemcsak a filozófiákban, hanem a sorsanalízis fogalomtárában is kulcsszerepet töltenek be - az egzisztenciát, a létezés mikéntjét Szondi pszichológiájában a sors fogalmával azonosíthatjuk. Szondi tesztjének értelmezésekor az „egzisztenciaformák” kifejezést használja, amely az egyes egyén létezési lehetőségeit írja le.

Az egzisztencialista pszichológiától azonban maga Szondi is elhatárolja magát, nem értve egyet a fenomenológiai megközelítésből adódó elméleti (természettudományos) keretek szükségességének elvetésével, a közöttük lévő hasonlóságot csupán az empirikus megközelítésben és a transzcendencia felismerésében látja.

III. A sorsanalízis elméletének vázlata

1. A sors fogalmának meghatározása Szondi pszichológiájában

A sorskérdés problémája Szondi mélylélektani perspektívájában jelenik meg. A sorskérdésnek felmerülése Szondi egyik korai orvosi élményéhez kötődik. Pályája kezdetén észrevette azt az összefüggést, hogy a páciens és házastársának családjában hasonló megbetegedések fordulnak elő, amit Szondi nem a véletlennek tulajdonított. A felmerülő kérdés ezután így hangzott: mi irányítja az embert sorsdöntő választásaiban? A sorsdöntő választások közé sorolta Szondi a párválasztáson túl a barát-, pálya-, betegség- és halálneválasztást is. Munkája során több száz családfát készített több ezer rokon adatait összegyűjtve, hogy megtudja, a magyarázat miben rejlik. Végül arra a konklúzióra jutott, hogy a tudattalan ősi ösztönerők választanak bennünk vagy általunk. A választást irányító ösztönerők forrásai pedig a gének. Vagyis a gének közvetítésén keresztül őseink akarata érvényesül abban, hogy milyen barátot, házastársat, pályát választunk, milyen betegségben betegszünk meg s majdan halunk meg. A sorsanalízis szemléletében 1943-ban a sorskérdése a következőképpen hangzik. Az ember nem a véletlen, hanem „...egyéni „életterve” szerint él, cselekszik, választ barátot, pályát, élettársat, szerelmet; eszerint a terv szerint betegszik és hal meg. Az ember életében határozott terv vonul végig és ez magyarázza, hogy az ember életpályája részeiben összefüggő, tervszerűen lefektetett egész, akár valamilyen eposz vagy regény. A sorsanalízis célja, kikutatni az egyes ember sorsában azt a tervet, mely életét a születéstől a halálig egészé formálja.”

Szondi sorsanalitikus tudományos tevékenységét két fő periódusra bonthatjuk, 1937-től az 1944-es emigrációig a magyarországi periódusról beszélhetünk, míg 1986-ban bekövetkezett haláláig a svájci pályaszakaszt említhetjük. E két pályaszakasz felfogása különbözik az emberi sors felfogásában, ami igazából hangsúlyeltolódást jelent. Az ún. óanankológiai periódusban 1944-ig elsősorban a sors kényszerítő erejét írja le Szondi, az újanankológiai fordulat után - a sorsanalitikus terápia kidolgozásával párhuzamosan - a hangsúly a szabadon választott sorsra tevődik.

2. A sorsanalízis ösztönfogalma és ösztönrendszere

A sorsanalízis ösztönrendszere arra az elgondolásra épül, hogy az ösztönforrás és az ösztönenergia minősége az ösztöntan szempontjából alapvető tényezők. A forrás és az energia közötti összefüggés abban nyilvánul meg, hogy specifikus ösztönenergia csak specifikus ösztönforrásból fakadhat. Ha az emberi ösztönrendszer általános alapjait keressük, Szondi

szerint először meg kell határoznunk azt az alapot, mely valamennyi ösztönféleség közös természetét írja le, majd meg kell keresni azokat az elkülönítő jegyeket, melyek alapján az egyes ösztöntényezők egymástól jól elhatárolhatóak.

A sorsanalízis a közös biológiai alapot a génekben találta meg. Az ösztön közös természetét a gének közös természete határozza meg, mely minden emberben hasonló módon működik. Az ösztöntan génelmélete felteszi, hogy az ösztönös jelenségek specifikus gének által un. ösztön-gének által meghatározott lelki reakciók. Az ösztönös reakciót meghatározó gének mellett egyéb géneket is találhatunk, melyek pl. testi vagy mentális reakciókat határoznak meg. Minden gén sajátja, hogy egy hajdani, ősi állapotot törekszik visszaállítani az utódban, s ha az ösztönök géneredetűek, az ösztönökben is közös az a törekvés, hogy egy hajdani állapotot valósítsanak meg újra. Szondi az ösztönök génelméletéből fakadóan kifejti, hogy annyiféle ösztöntörekvéstről beszélhetünk, ahány ösztönös reakciót meghatározó gén létezik. Ezen a ponton tehát nem ért egyet Freud dualizmusával, aki két ösztönfajtát különböztet meg: az önfenntartó és a fajfenntartó ösztönöket, illetve később az élet- és halálösztönt.

A sorsanalízis genetikus elméletében kifejti, hogy az emberek többsége a legtöbb ösztönszükséglet tekintetében heterozigóta. Ez azt jelenti, hogy az egyén egy bizonyos ösztönszükségletét tekintve más hajlamokat örökölt az apától, mint az anyától. Ebből a tényből következik, hogy a legtöbb emberben az ösztönszükségletek legtöbbjét olyan allél-génpár dönti el, melynek két homológ génje két egymástól eltérő, esetleg egymással gyökeresen eltérő törekvést határoz meg. Mivel az egyén az adott ösztönszükségletet tekintve heterozigóta - a két eltérő törekvés ösztönellentétpárt hoz létre. Az ösztönellentétpár lélektanilag nem más, mint az ösztönszükségletet génikusan meghatározó allél-génpár ösztönpszichológiai kifejezése.

Az allél-génpárok két homológ génje között fennálló ellentét az ösztönpárok eredetének csak az egyik formáját írják le. Az elmebetegségek örökléstani vizsgálatára alapozva Szondi utal az öröklődés dimer illetve polimer lehetőségére is, amikor egy ösztönt legalább két vagy több génpár határoz meg, melyek örökléstaniilag egymástól függetlenek, de a kritikus ösztön megnyilvánulását közösen hozzák létre.

Az ösztön feszítő ereje a génelmélet alapján a gének egymásközi viszonyától függ. Az ösztönszükségleteket specifikusan meghatározó allél-génpár két homológ génje között fennálló különbség nagysága határozza meg valamely ösztön feszítő erejét. Másképp megfogalmazva a domináns és a recesszív gén közötti küzdelemtől függ valamely ösztönszükséglet feszítő ereje.

A sorsanalízis ösztönrendszere négy öröklődési körre épül, ez alapján a sorsanalízis elmélete négy ösztönkört ír le: szexuális, paroxizmális, schiziform és cirkuláris ösztönkört. Az ösztönkör fogalma egybeesik az ösztönvektor fogalmával, ami azt is jelenti, hogy egy-egy ösztönvektor két ösztönfaktorból áll. A két ösztönfaktor azt mutatja meg, hogy az ösztönvektor mindegyike egy ösztönszükségleti ellentétpárt tartalmaz. Az ösztönfaktor ugyanakkor önmagában is kettős tendenciát hordoz, melyek az apai és az anyai homológ gén törekvését fejezik ki. Az ösztönfaktorokat az ösztönélet radikáléinak is tekinthetjük. Az ösztönfaktorok tulajdonságai közé tartozik azok változatos megjelenési formája, melyet az egyes ösztönfaktorok sorslehetőségeinek (egzisztencialehetőségeinek) nevez a sorsanalízis.

3. Az ember ösztön-linnaeusa

Szondi természettudományos mentalitása a sorsanalízis génelmélete mellett az ember általános ösztönrendszerének leírásában, más szóval az ember „ösztön-linnaeusának” felállításában is megmutatkozik.

Szondi tesztjét és a teszt által alkalmazott módszert az első időszakban kísérleti ösztönészlelésnek, illetve kísérleti ösztöndiagnosztikának nevezte el. E kifejezések jól mutatják a teszt megszületésének elméleti hátterét, valamint azt a célt is, hogy Szondi milyen célból alkotta meg magát a tesztet. Szondi úgy gondolta, hogy a kísérleti ösztöndiagnosztika elméleti és tapasztalati alapon képes egy ún. ösztön-linnaeus megszerkesztésére, melynek rendszerében pontosan meghatározható minden embernek mind a nyílt, manifeszt, mind a lappangó, látens ösztön- és jellemsorsa. Az egyén meghatározására szolgáló ösztönrendszert azért nevezte el linnaeusnak, mert a botanikus Linne (latinul: Linnaeus) célkitűzéséhez hasonlóan Szondi is az ösztönök látható megnyilatkozásai és a kísérletben láthatóvá tett „láthatatlan gyökerei” alapján határozza meg, hogy az egyén milyen család leszármazottja, melyek ösztönéletének és jellemének nyílt, látható megnyilatkozásai és milyen sorslehetőségek várnak rá a jövőben. Vagyis Szondi célja, hogy a növények rendszertanához hasonlóan felállítsa az ember ösztön-rendszertanát. A célkitűzés megfogalmazása a mai pszichológia számára meglepő, mégis a teszt mennyiségi indexeinek kiszámítása, a teszt értelmezésének az ún. mennyiségi módszere ez alapján született meg.

4. A kísérleti ösztöndiagnosztika eredményeinek két további értelmezési lehetősége: a szél-közép és az előtér-háttér

A szél-közép értelmezési lehetősége a négy ösztönkör funkcionális egységén alapul. A „szél” elnevezés arra utal, hogy a tesztprofilon ábrázolt két széli ösztönkőről van itt szó: a szexualitás- és a cirkuláris vagy más szóval a kapcsolati ösztönkör tartozik ide. A „közép” ezzel szemben a tesztprofilon középpütt elhelyezkedő ösztönköröket foglalja magába: a meglepési vagy paroxizmális- és a schiziform vagy énes ösztönkört.

A szél-közép dialektika mutatja meg, hogy a személy az „ösztönvést” milyen módon hárítja el. Ösztönvész akkor jelentkezik, ha egy addig lezorított ösztönigény felszabadul, vagy ha egy életfontosságú ösztönigény törekvése kihull az ösztönigények közül. Leggyakrabban az ösztönvész a széli ösztönkörök részéről fenyeget (szexuális- és kapcsolati ösztönkörök), de előfordulhat a közép (paroxizmális- és énes-ösztönkör) ösztönbázisa miatt is. Az élet kezdetén a közép még csak funkcionális lehetőséget jelent, annak a lehetőségét, hogy az egyén később az élet során a széli ösztönökkel szemben állást foglalhasson. Az, hogy a közép - vagy a cenzúra - a szociális alkalmazkodás során szociálisan pozitív vagy a szociálisan negatív irányt építi be állásfoglalásába, elsősorban a környezeten múlik. A miliő, a jó és a rossz példaképek, a nevelés, a vallás a személyiségfejlődés folyamatában együttesen adhatják meg a közép cenzúrárendszerének az erejét, minőségét. A közép szociálpozitív törekvéseinek erejét mutatja a „középen” a belső, etikus igazságérzet megjelenése a gyilkos érzelmű Káinnal és agresszióval szemben; a morális szégyen cenzúrája, ami lehetővé teszi a másokhoz való érzelmi-indulati alkalmazkodásunkat; a realiztikus érdeklődéscenzúra vagy racionális értelem; végül a szellemi ideál cenzúrája, ami az én-ideálon alapul és az ösztönvész szublimációs megoldási lehetőségeiben.

Szondi cenzúrárendszere (Freud felettes énjéhez hasonlóan) az én működésére van hatással. Az én az ösztönigényekkel szemben állást foglalhat pozitív vagy negatív módon, helyeselheti az ösztönigény beteljesülését vagy tagadhatja azt.

A „közép” és „szél” dialektikáján túl a tesztben további értelmezési lehetőséget nyújt az „előtér” és a „háttér” vizsgálata. Az előtér és a háttér értelmezése az ösztönrendszer poláris ellentétességén alapul. Szondi sorspszichológiájában 16 ösztöntörekvés küzd egymással a megvalósulásért. Természetesen ezek az ösztöntörekvések a valóságban nem tudnak egyszerre megvalósulni, a poláris ellentétesség alapján nyolc ösztöntörekvés juthat egy bizonyos időpontban a felszínre. A manifesztálódott ösztöntörekvések jelzik azok pillanatnyi döntő

erejét, ezek a kísérleti ösztöndiagnosztika során az előtérben fognak megjelenni. A háttérben maradt ösztöntörekvéseket az én az adott pillanatban elutasítja, de a környezeti befolyás hatására ezek megerősödhetnek és egy későbbi időpontban felszínre törhetnek. A háttérben lévő tendenciák később tehát az előtérbe léphetnek és egyúttal a korábbi előtér tendenciát a háttérbe tolhatják. Szondi az ösztönök színpadát a forgószínpadhoz hasonlítja, melynek egyszer az egyik, máskor a másik oldala mutatkozik meg. Egyénenként különböző e színpad forgathatósága, melyet az én állásfoglalása irányít - azonban a túl könnyű és a túl nehéz forgathatóság egyaránt patológiához vezet. Az én relatív autonómiája és ereje segíti a forgószínpad megfelelő működését. Az én állásfoglalásának megváltozását külső és belső tényezők egyaránt okozhatják, a belső tényezők elsősorban a poláris ösztön struktúráján alapulnak, a külső tényezők pedig lehetnek traumatikus élmények, sokkhatások.

A háttérben lévő tendenciák csak relatíve veszítik el megvalósulási képességüket, ugyanis megjelennek az egyén vágyaiban, gondolat-, álom- és fantáziavilágában, hobbjában és szenvedélyeiben. Az előtér és háttér szimultán működése hozza létre azt a dialektikát, amely a legfontosabb ösztönrugó a lélek dinamikájában.

5. Az Én genezise és működése a sorsanalízisben

Szondi az Én instanciájával, működésének leírásával a svájci pályaszakaszban részletesen *Ich-Analyse* c. kötetében foglalkozott. Az énes-ösztön Szondi pszichológiájában az egyedüli, eredetében is humán ösztön, ami azáltal tud a többi ösztön fölé emelkedni, hogy relatív autonómiával rendelkezik. Az Én azt tűzi ki feladatául, hogy a tudattalan ösztöncélokot tudatosra tegye, ezáltal olyan vezető szerepet tölt be, hogy a lélek középpontjába kerül. Az Én humánspecifikus funkciói a tudatosítás és az állásfoglalás.

A sorspszichológia szerint az Én négy elemi funkció állandó mozgásában ragadható meg, melyek a következők: a projekció, infláció, introjekció és a negáció. A fenti négy elemi funkció ciklikusan követi egymást, ami azt jelenti, hogy egy tartalomnak - akár a külvilágból, akár a belső szükségleti tudat felől érkezik - a körfolyamat fenti négy fázisán keresztül kell haladnia.

Szondi az állásfoglalás képességét az Én erejének nevezi, ha hiányzik az állásfoglalás képessége, úgy éngyenge személyről beszélünk. Az állásfoglaló Énnek köszönhetjük, hogy az ember képessé válik a szabad választásra, ezért ez egyben a szabad akarat kifejeződése a sorstanban. Az Én-t Szondi pszichológiájában Pontifex oppositorumnak nevezte el. A Pontifex oppositorum feladata az ellentétek feloldásán túl a hatalomosztó, organizációs szerep betöltése, az ellentétek áthidalása, ami által létrejöhet az egészségesség. A Pontifex-Én az ellentétes pólusok közötti hatalomosztó, organizátor és adminisztrátor a lélek tudatos és tudattalan tartományában egyaránt. A Pontifex-Én dönt az ösztöntermészet ellentétes törekvéseiben a szocializáció, szublimáció lehetőségéről, ami a szükségletek kielégítésének humánspecifikus, átszellemített feloldásmódját jelenti. A Pontifex-Én ebből kifolyólag sem nem szellem, sem nem természet, hanem híd a szellem és az ösztöntermészet között.

6. A sorsanalízis emberképe

A Pontifex-Én ellentéteket áthidaló szerepét három funkció működése segíti, a transzcendencia, az integráció és a participáció. Szondi nagy hangsúlyt fektet a hit szerepére. A hit az Én transzcendens képessége, az Én örök, misztikus participációját jelenti a szellemmel, ami során a mindenhatóságot az egyén továbbadja, ugyanakkor a participációs folyamatban részesedik is belőle oly mértékben, ami már az egyén számára is elviselhetővé válik. A szellemmel participálódó Én hagyja magát a szellem által vezetett az irányítás és a

hatalmosztás gyakorlásában, emellett azonban az átruházott hatalom egy részét visszakapja, ami azt jelenti, hogy személyes életvezetésének feladata és felelőssége nála marad. A Pontifex-Én - a saját egzisztencialehetőségeivel megbékélt, hittel rendelkező, integrált, a szellemmel participáló Én - képes a sors humánspecifikus megvalósítására.

IV. Kritikai megjegyzések a sorsanalízis elméletéhez

Szondi sorsanalízisének tudománytörténeti jelentőségét röviden úgy összegezhetnénk, hogy egyrészt a tudattalan családi rétegének leírásával új paradigmát hozott a mélypszichológiai irányzatokban, másrészt terápiás technikájával képessé vált az ún. „öröklött neurózisok” kezelésére; vagyis ezáltal olyan lelki betegségek gyógyítására nyílt lehetőség, melyek nem traumatikus eredetűek, hanem örökletes hátterűek.

Szondi pszichológiájában egyfajta kettősség húzódik végig, az embert egyszer a természettudomány, máskor a szellemtudomány nézőpontján keresztül közelíti meg. Az ember természettudományos és szellemtudományos megközelítésének kettősségére Szondi reagál sorsanalízisében, az ellentétek feloldására törekedve. A sorspszichológia természettudományos megalapozásában a már említett genetikáé a döntő szerep, Szondi e szemléletből fakadóan a genotropizmus fogalmát a sejtbiológiai osztódási folyamatig vezeti vissza, melyet *Módszertan és ösztöntan* c. kötetében sejtbiológiai ábrákon is bemutat. Szondi a lélek Én instanciáján keresztül az embert azonban a szellemhez is köti. Kifejti, hogy a szellem és az Én, a szellem és az ösztön kapcsolatait sosem értheti meg az, aki a humanizmus és az ösztön, a humanizmus és az Én kapcsolatait nem látja tisztán. A „humánus”, az emberiségre való törekvés Szondinál azt jelenti, hogy az állatvilág fölé emelkedve a homo sapiens képessé válik ősi ösztönszükségeit „emberi” módon kielégíteni. A humanizálódás (emberré válás) feltétele a bennünk élő ösztönerők ellentétességének tudatosítása; majd annak elfogadása, hogy lehetetlen feladat lenne az egyik ösztönerő teljes kiírtása és a másik választása, vagyis az embernek rá kell eszmélnie, hogy humán szerepét csak akkor tudja betölteni, ha az ellentétes ösztönerő mindkét pólusát valamilyen módon kielégíti: választva a natív, természetes kielégítésmód és a szublimált forma között. A sorspszichológiában az Én lesz az az instancia, amely dönt az adott ösztönszükségelek natív vagy szublimált formájú kielégítése mellett. Vagyis az Én az az „X-instancia”, amit a metafizika szellemnek nevez, s amelynek tesztológiai nyomait Szondi kísérleti ösztöndiagnosztikájában leírta.

A ma pszichológia tudománya szemszögéből nézve itt az ideje annak, hogy „revízió” alá vegye Szondi tanait - hiszen Szondi intuitív empirikus elmélete saját korát messze megelőzte - és a humángenetika, a szociobiológia, a modern pszichológia eszköztárával közelítsen e tan mai relevanciájához.

A disszertáció témakörében megjelent publikációk:

1. Gyöngyösiné Kiss Enikő: Szondi's Fate-analysis and the Jewish Faith In: Cheiron, MTA Pszichológiai Intézetének kiadványa, Budapest, 1988. 379-386.
2. Gyöngyösiné Kiss Enikő: A sorsanalízis helye a mélylélektanban. In: PMMF Tudományos Közleményei, Pécs, 1990. 114-116.

3. Gyöngyösiné Kiss Enikő: L'arrière plan historique et ideologique de la naissance de l'analyse du destin. Tudományos Ülés anyaga Szondi Lipót születésének centenáriuma. Szondi International Society Meeting, Budapest, 1993.
4. Karl Bürigi-Meyer - Enikő Gyöngyösi-Kiss: Verzeichnis der Schriften von Leopold Szondi. In: Szondiana, Zeitschrift für Tiefenpsychologie und Beiträge zur Schicksalsanalyse. 1994/2. Szondi Institut, Zürich, 57-63.
5. Enikő Gyöngyösi-Kiss: Schicksal Analysis and Jewish Faith In: Szondiana, Zeitschrift für Tiefenpsychologie und Beiträge zur Schicksalsanalyse 1995/1. Szondi Institut, Zürich 27-34.
6. Gyöngyösiné Kiss Enikő (ford.): Szondi Lipót: Ember és sors - egy dialektikus sorstudomány elemei In: Pszichológia, 1996/1. 84-103.
7. Karl Bürigi-Meyer - Gyöngyösiné Kiss Enikő - Buday József: Szondi Lipót összegyűjtött publikációi. In: Pszichológia, 1996/1. 104-111.
8. Gyöngyösiné Kiss Enikő: Bűn és bűnhődés - Dosztojevszkij regényének sorsanalitikus interpretációja In: Thalassa 1996/2. 126-136.
9. Gyöngyösiné Kiss Enikő: Epilógus. In: Szondi Lipót: Ember és sors. Kossuth Könyvkiadó, 1996. 123-140.
10. Gyöngyösiné Kiss Enikő (szerk.): Szondi Emlékszám. Thalassa, 1996/2. A szám összeállítása, a megjelenő fordítások szakmai, nyelvi lektorálása.
11. Gyöngyösiné Kiss Enikő (szerk.) : Szondi Lipót: Ember és sors. Kossuth Könyvkiadó, 1996. A könyv anyagának összeállítása, szakmai, nyelvi lektorálása.
12. Gyöngyösiné Kiss Enikő: Sorsanalízis és az egzisztencialista filozófia. In: Magyar Pszichológiai Szemle, 1999/2.
13. Gyöngyösiné Kiss Enikő: Szondi Lipót. Új Mandátum Könyvkiadó. (in press)
14. Enikő Gyöngyösi-Kiss: Fate-analysis and Existentialism. Szondi International Society Meeting, Belgium, University Cathol. de Louvain, Louvain-la-Neuve, 1999.
15. Enikő Gyöngyösi-Kiss: A Direct of Depth Psychology: Szondi's Fate-Analysis. 5th Alps-Adria Psychology Conference, Pécs, 1999.